

Odkaz Kantovej pragmatickej antropológie v súčasnosti Komentár k práci Gernota Böhmeho *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*

Marta
Dercová

Gernot Böhme (nar. 1937) je emeritným nemeckým profesorom filozofie na Technickej Univerzite v Darmstadte. V jeho filozofickej tvorbe môžeme vymedziť niekoľko rozvojových fáz, a preto slovenského čitateľa chceme oboznámiť s publikáciou *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* (1985)¹, v ktorej sa križujú „myšlienkové trópy“ charakteristické pre viaceré fázy. Práca na jednej strane nadväzuje na osemdesiate roky, keď sa autor intenzívne zaoberal Immanuelom Kantom v diele *Das Andere der Vernunft* (1983), na druhej strane sa v tejto práci nachádzajú už kategórie a úvahy, ktoré Böhme rozvíja vo svojich neskorších estetických a etických prácach z deväťdesiatych rokov, ako napr. *Für eine ökologische Naturästhetik* (1989); *Atmosphäre. Essays zur neuen Ästhetik* (1995); *Feuer, Wasser, Erde, Luft. Eine Kulturgeschichte der Elemente* (1996); *Leibsein als Aufgabe. Leibphilosophie in pragmatischer Hinsicht* (2003). Naším cieľom je ponúknuť krátky komentár k filozofickej antropológii, ktorú sa Gernot Böhme rozhodol rozvíjať z pragmatického hľadiska, pričom dúfame, že tento komentár môže predstavovať prínos k interpretácii Kantovej antropológie z dnešného pohľadu.²

Gernot Böhme označil antropológiu podľa Kantovho vzoru za pragmatickú. Immanuel Kant v úvode k práci *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*³ odlíšil fyziologickú a pragmatickú antropológiu: „Fyziologická antropológia vychádza zo skúmania toho, čo učinila z človeka príroda, pragmatická antropológia z toho, čo človek ako slobodne konajúca bytosť učiní zo seba alebo by mohol a mal urobiť“⁴. Kantova pragmatická antropológia má byť vedou o konaní človeka, ktorá ukáže

¹ Publikácia obsahuje 20 prednášok z filozofickej antropológie, ktoré Böhme viedol na Technickej Univerzite v Darmstadte.

² V predkladanom komentári sa zameriavame na poňatie pragmatického u Kanta len v kontexte *Antropológie z pragmatického hľadiska*. Prikláňame sa k názoru Benjamina Jörissena, že je nutné v Kantovej filozofii diferencovať dvojaký význam pragmatického. Z tohto hľadiska je náročné spojiť pragmatický pohľad *Antropológie* s morálno-teoretickým pojmom pragmatického v celku Kantovej filozofie. Pozri Jörissen, B.: *Anthropologische Hinsichten, pragmatische Absichten. Kants Anthropologie in pragmatischer Hinsicht und ihr Bezug zur Anthropologie des Pragmatismus*. In: Paragrana, 2002, roč. 2, č. 11, s. 153 – 176.

³ Kantova *Antropológia z pragmatického hľadiska* vyšla v roku 1798, rok po ukončení Kantovho prednáškového cyklu z *Antropológie*, ktorú prednášal od roku 1772/73 v Königsbergu. Tieto prednášky pôvodne predstavovali komentár k Baumgartenovej práci *Metaphysica* z roku 1772.

⁴ Kant, I.: *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*. Bd. VI Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik. Darmstadt, 1964, s. 399.

rôzne poznatky a informácie ako pragmaticky užitočné, a tým má ponúknuť človeku praktickú orientáciu v spoločenstve, ale aj v ňom samom. Nadradená úloha je v Kantovej *Antropológii* pripísaná praktickému aspektu, a teda horizontu konaní, ktoré človek má vykonávať, aby uskutočnil ideálny model ľudskosti, ktorý reprezentuje idea rozumného človeka ako subjektu dobrej vôle a morálneho zákona.

Podľa slov Böhmeho jeho výklady z antropológie spája s Kantovými ich spoločný motív „hovoriť o človeku z pragmatického hľadiska, a teda – využitím vied o človeku – hovoriť o možnosti byť človekom“⁵. Takéto predsavzatie Kanta je možné dnes aktualizovať, je však nutné zohľadniť prudký rozvoj humanitných vied a predovšetkým kriticky sa vyrovnáť s poznatkami, ktoré tieto vedy prinášajú. Böhmeho *Antropológia z pragmatického hľadiska* preto predstavuje filozofické skúmanie, ktoré chce kritickým prehodením poznatkov vied o človeku (predovšetkým sociológie, kulturológie, historickej antropológie, etnológie, psychológie, historickej antropológie) ponúknuť človeku orientáciu v praktickom živote. Ak Böhme označuje svoju antropológiu ako pragmatickú, číni tak predovšetkým preto, aby zdôraznil praktický kontext bytia človekom. Cieľu nadradiť prakticko-existenciálny aspekt človeka zodpovedá následne aj tematickosť Böhmeho prednášok z antropológie. Filozof ponúka svojský popis rozmerov ľudskej existencie, ako napríklad láska, telesnosť, práca, život v technickej civilizácii, narodenie a smrť, vedomie.

Böhme si kladie východiskovú otázku: *Aký človek sa nám ukazuje na pozadí súčasných humanitných vied?*⁶ Je zaujímavé, že akceptuje otázku *Čo je človek?* predovšetkým ako vedeckú otázku, no neakceptuje ju ako otázku o podstate človeka, čím sa odlišuje od klasikov filozofickej antropológie (Max Scheler, Helmuth Plessner, Arnold Gehlen). Filozofická antropológia musí odpovedať na túto otázku tak, že bude využívať humanitné vedy. Bude postupovať induktívne, pričom indukcia tu nebude viesť od jednotlivých tvrdení k niečomu, čo je všeobecné, ale skôr „k praktickej idei človeka“⁷. Filozofická antropológia z pragmatického hľadiska má tak človeku ukázať, čím on sám je a bol. Odvolávanie sa na humanitné vedy je podľa Böhmeho relevantné, pretože zohľadňuje fakt, že ich predmetom je sám človek a že sa tieto vedy vytvorili z istého historického a spoločenského stavu ľudskej existencie, a tým v konečnom dôsledku samy postulujú praktickosť ľudskej existencie. Z tohto dôvodu autor ponúka mnoho historických diagnóz, konštatovaní a charakteristík človeka. Jeho práca v tomto smere predstavuje symbiózu filozoficko-systematickej analýzy s vedeckým diskurzom a kultúrnymi diagnostikami. Aj keď jeho antropológia predstavuje

⁵ Böhme, G.: *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*. Bielefeld, Basel: Edition Sirius, 2010, s. 256.

⁶ *Ibid.*, 260.

⁷ *Ibid.*, 256.

čiastočne syntézu založenú na vedeckých ustanoveniach, je tiež filozofickou koncepciou, ktorej dominujúcou úlohou je kritická analýza vied o človeku. Na vyjadrenie špecifického druhu kritickej reflexie svojej antropológie Böhme volí termín diagonálna antropológia⁸. Ako výsledok takejto kritickej reflexie humanitných vied sa v antropológii Böhmeho ukazuje predovšetkým rezignácia na univerzálnu, nadhistorickú, podstavovú definíciu toho, čo je ľudské, a neakceptovanie ahistorických vlastností človeka, ktoré sa dajú identifikovať nezávisle od spôsobu ich historickej artikulácie. Kritické prehodnocovanie vied situuje Böhmeho antropológiu skôr k filozofii existencializmu, ktorého centrálnou antropologickou tézou je prvenstvo existencie pred esenciou a rezignácia na podstatu človeka.⁹

Výsledkom tejto Böhmeho „cesty“ po oblasti humanitných vied je všeobecný a základný termín *antropologický stav* (Zustand des Menschseins)¹⁰. Böhme využitím predovšetkým historickej antropológie¹¹ a etnológie ukázal, že v rôznych historických a kultúrnych epochách sa realizujú rozdielne formy ľudského bytia. Antropologický stav predstavuje „formu organizácie humanum“¹², teda konkrétnych rozmerov ľudskej existencie ako láska, telesnosť, vedomie, práca, estetika, rozum, vedomie. Na základe toho, ako sú tieto rozmery prepojené, alebo toho, čo sa uzná v danej epoche za základnú charakteristiku či ideál človeka, tvoria sa konkrétne celky – antropologické stavy – závislé vždy od historickej artikulácie. Preto máme rôzne definície človeka. Každá historická charakteristika človeka je stabilizáciou, habitualizáciou a zovšeobecnením daného rozmeru ľudskej existencie. Marx hovorí o človeku ako o produkte jeho práce, Nietzsche vidí človeka ako nedokončené zviera. V každom antropologickom stave sa podľa autora vytvára rozdiel medzi empiriou ľudskej skúsenosti v každodennom svete a kultúrne uznaným a legitimizovaným modelom, resp. ideálom človeka, medzi tým, ako človek sám seba prežíva, a tým, aký by mal byť. Antropologický stav je vždy i svojskou jednotou rôznych protikladov, jednotou toho, čo je v človeku uznané za podstatné, a toho, čo sa potláča týmto ideálom. Pre Böhmeho je ideálnym príkladom práve forma človeka u Kanta. Kantova *Antropológia* má slúžiť na to, aby človek dosiahol ideál rozumného človeka ako subjektu dobrej vôle a morálneho zákona. Všetko to, čo ohrozuje tento ideál rozumného človeka, podlieha potrebe stlmenia. Preto súčasťou Kantovej *Antropológie* bolo skúmanie nebezpečenstiev – v podobe tela, prirodzenosti, zmyslovosti, emócií, ktoré ohrozujú človeka. To, čo sa v nejakom antropologickom stave uznalo za ohrozujúce ideál, ku ktorému má človek smerovať, bolo historicky a kultúrne potlačené a chápané

⁸ Ibid., 255.

⁹ Ibid., 257.

¹⁰ Ibid., 257.

¹¹ Pozri *ibid.*, s. 228 – 241.

¹² Ibid., s. 258.

ako iracionálne, chaotické, nesprávne. Preto Böhmeho pri každej analýze rozmeru ľudskej existencie nezaujímal to, čo vyjadrovala konkrétna definícia človeka, ideál ľudskosti, ale to, čo tým bolo potlačené, a to, aký konkrétny vzťah má človek k tejto vrstve potláčaného.

Na pozadí týchto analýz Böhme rozvíja svoj projekt človeka, *človeka suverénneho*¹³, ktorý si je vedomý vyššie opísaných procesov negácie, toho, čo nie je uznané ako ideál človeka, a teda toho, že jeho forma existencie je len čiastkovou perspektívou ľudského bytia. Suverenita tu znamená uvedomenie si hraníc jednotlivých antropologických ideálov, definícií a vymedzení človeka a ich spoločenského, historického a kultúrneho kontextu. Suverenita tiež znamená, že človek na základe vlastnej subjektívnej skúsenosti môže akceptovať aj to, čo konkrétny historický ideál človeka popiera. Suverénny človek vie, že je jednotou protikladov a bude afirmovať viaceré rozmery ľudskej existencie. Napr. ako rozumná bytosť sa nebude uzatvárať pred tým, čo je iracionálne, ale vie sa poddať emóciám či zmyslom. Taký človek má túžbu spĺňať legitimizovaný ideál človeka, no zároveň nezatracať to, čo je napríklad spoločenským tabu, kultúrnym zákazom.¹⁴ Cieľom Böhmeho antropológie „nie je ponúknuť definíciu človeka, prioritizovať niektorú z jeho charakteristík. Prostredníctvom ukázania antropologických stavov chce autor skôr apelovať na človeka, aby sa naučil prechádzať od jednej možnosti k druhej alebo aby si bol minimálne vedomý iných možností“¹⁵. „Keď suverénny človek formuje sám seba a snaží sa získať kultúrne legitimizovanú formu ľudského bytia (...), vie tiež, že existujú aj iné rozmery ľudského jestvovania. Nikdy sa plne nestotožní s opísanou formou.“¹⁶

G. Böhme aktualizoval pragmaticko-antropologický projekt Immanuela Kanta, v ktorom ponúkol perspektívu nového poznávania človeka. Filozofická antropológia Böhmeho nepodlieha však osvietenecským ambíciám tvorby autonómneho rozumného človeka, ako to bolo u Kanta. Aj keď Böhme označuje svoju antropológiu za pragmatickú, zbavuje sa racionálneho obsahu Kantovej antropológie a proti idei rozumného človeka kladie model *suverénneho človeka*. Na rozdiel od čias Kanta, teda čias osvietenstva, keď sa perfekcionizmus reprezentovaný ideálom rozumného človeka mohol dosiahnuť na báze pedagogiky a politiky, dnes máme do činenia jednak s novým ideálom človeka v kontexte rôznych podôb technizácie človeka, jednak s novými podobami vynucovania si tohto ideálu. Len *suverénny človek*, ktorý sa dokáže situovať poza akýkoľvek antropologický stav, vie túto technizáciu človeka odhaliť a ohodnotiť aj to, čo táto nová forma ideálu potláča.

¹³ Ibid., s. 260.

¹⁴ Czerniak, S.: Pomiędzy szkołą Frankfurcką a postmodernizmem, ibid., s. 22.

¹⁵ Böhme, G.: Anthropologie in pragmatischer Hinsicht, ibid., s. 8 – 9.

¹⁶ Ibid., s. 261.